

โลกทัศน์ในโคลงโลกนิติ *

เสาวณิต จุลวงศ์**

บทนำ

“โลกนิติ” เป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมแพร่หลายในประเทศไทยมานาน สันนิษฐานว่ามีการแต่งขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับที่ปรากฏแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพ เรียกกันว่า “โคลงโลกนิติสำนวนเก่า” ต่อมาใน พ.ศ.๒๓๗๔ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนอดิศร ซึ่งในภายหลังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร ทรงรวบรวมโคลงโลกนิติสำนวนเก่ามาชำระ และทรงพระนิพนธ์เพิ่มเติมเพื่อจารึกไว้บนแผ่นศิลาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หรือวัดโพธิ์ จากการศึกษาของนิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๗) พบว่ามีการนำคำสอน “โลกนิติ” มาประพันธ์ใหม่อีกหลายสำนวน คือ เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๕ ขุนสุวรรณสารวัดได้แต่งโลกนิติคำฉันท และต่อมา พระยาศรีสุนทรโวหารได้แต่งโลกนิติเป็นโคลงอีกครั้ง ใน พ.ศ.๒๔๒๘ จากนั้นใน พ.ศ.๒๔๖๐ พระยาอนุมาราชอนและพระสารประเสริฐได้แปลคัมภีร์โลกนิติภาษาขอม โดยนำภาษาอังกฤษมาเทียบ ชื่อว่า “โลกนิติไตรพากย์” และแสง มนวิทูร ได้นำคัมภีร์โลกนิติ มาแปลอีกครั้ง เรียกว่า “โลกนิติปกรณ์” ต่อมาในภายหลังได้มีการนำโคลงโลกนิติสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศรมาถอดความเพื่อให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้นอีกด้วย

ในจำนวนคำสอน “โลกนิติ” ทั้งหมดนี้ สำนวนที่รู้จักและแพร่หลายมากที่สุดคือ “โคลงโลกนิติ” สำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร ซึ่งมี

* บทความนำเสนอในการสัมมนา “๒๐ ปี บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร” จัดโดย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ณ ห้อง อช. ๑๒๐๒ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทั้งสิ้น ๔๐๘ บท เป็นการชำระสำนวนเก่าบางส่วน การประพันธ์ขึ้นใหม่ตามคทาเดิม และการประพันธ์ขึ้นใหม่ซึ่งยังไม่พบคทาเก่ากับอีกบางส่วน (นิยะดา เหล่าสุนทร ๒๕๓๗, น. ๗) โคลงพระนิพนธ์นี้เป็นที่รู้จักแพร่หลายและคนไทยยกมาเป็นคำสอนลูกหลานตอๆ กันมาเป็นเวลานาน เช่น

๓๕. ห้ามเพลิงไว้อย่าให้	มีควัน
ห้ามสุริยแสงจันทร์	ส่องไซ้
ห้ามอายุให้หัน	คืนเล่า
ห้ามตั้งนี้ไว้ได้	จึงห้ามนิทา*
๔๖. รักกันอยู่ชอบฟ้า	เขาเขียว
เสมออยู่หอแห่งเดียว	ร่วมห้อง
ซังกันแปลเหลียว	ตาต่อ กันนา
เหมือนชอบฟ้ามาบ้อง	ป่าไม้มาบัง

ถ้อยคำในโคลงบางบทยังกลายมาเป็นสุภาษิตติดปากที่คนไทยมักนำมากล่าวเปรียบเปรยอยู่เสมอๆ เช่น “จิตมนุษย์นี้ไซ้ร่ ยากแท้ยังถึง” (๗๕)** “สามวันจากนารีเป็นอื่น” (๗๖) “รู้หลบเป็นปีก รู้ลึกเป็นหาง” (๓๙๗) “ซ่างสาร ฐูเห่า ซ่าเก่า เมียรัก” (๓๙๘) “ฝนทั้งเป็นเข็ม” (๒๒) เป็นต้น

เหตุที่โคลงโลกนิติได้รับความนิยมมากเป็นเพราะมีคำสอนที่ “ลึกซึ้งและครอบคลุม ชัดเจน แจ่มแจ้ง ให้เห็นจริงตามหลักของเหตุและผล บนพื้นฐานแนวคิดตามหลักพุทธธรรม” (สุภาณี พัดทอง ๒๕๔๕, น. ๗๙) และยังประพันธ์สำนวนภาษาความเปรียบอันไพเราะ ดังที่คำแนะนำหนังสือโคลงโลกนิติสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ในฐานะเป็น ๑ ในหนังสือดี ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน ตาม “โครงการวิจัยคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กล่าวว่า “คนที่ชอบอ่านกวีนิพนธ์จะชื่นชม ซาบซึ้งทั้งรสความ รสคำ และรสอารมณ์ เพราะแต่ละคำที่ใช้มีอรรถรส มีชีวิต และมีวิญญาณแห่งถ้อยคำ ประเทืองทั้งปัญญาและอารมณ์” และเนื้อหาของโคลง

* หมายเลขข้างหน้าคือหมายเลขกำกับบท, ตัวสะกดและหมายเลขกำกับบทที่ใช้ในบทความนี้ใช้ตามประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธราชาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริมหาเถร) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖

** การอ้างถึงโคลงโลกนิติที่แทรกในเนื้อความ จะวงเล็บหมายเลขกำกับบทไว้ข้างท้าย

ชุดนี้ “เป็นความรู้สึกนึกคิดที่ฝังในจิตใจมนุษย์ เป็นหลักในการดำรงชีวิตในโลกอย่าง ตี๋ยงเรื่องหนึ่ง” (วิทยากร เชียงกุล ๒๕๔๒, น. ๗๒, ๗๕)

โคลงโลกนิตินี้ แม้จะระบุว่าเป็น “โลกนิตี” แต่ก็มีได้มีที่มาจากคัมภีร์โลกนิตี แต่เพียงแหล่งเดียว จากการศึกษาที่มาของโคลงโลกนิตี นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๗) พบว่าโคลงโลกนิตีสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีที่มาจาก คัมภีร์ต่างๆ คือ คัมภีร์โลกนิตี ธรรมนิตี ราชนิตี พระไตรปิฎก ธรรมบท ชาดก ซึ่งเป็น คัมภีร์บาลี และมาจากคัมภีร์จ้านกัยศตกะ วายการศตกะ และหิโตปเทศ ซึ่งเป็น คัมภีร์สันสกฤต นอกจากนี้ยังมีโคลงบางบทที่ไม่ปรากฏภาคและไม่เคยเทียบเนื้อความ จากคัมภีร์ใดได้ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าผู้ประพันธ์ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรทรงพระนิพนธ์ขึ้นเอง ดังนั้น โคลงโลกนิตีสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรจึงเป็นวรรณกรรมที่รวบรวมคำสอนไว้จากหลากหลาย แหล่งไม่เฉพาะแต่คำสอนจากศาสนาพุทธ นอกจากนี้ ยังมีลักษณะน่าสนใจอีก ประการหนึ่ง คือ โลกนิตีมิได้เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอนที่สอนแต่แนวทางประพฤติ ปฏิบัติอันควรเท่านั้น แต่ยังสอนเรื่อง “โลก” เพื่อให้ผู้ที่ได้อ่านมีความรู้ความเข้าใจชีวิต และโลกหรือสังคมมนุษย์ที่ตนอาศัยอยู่ ดังที่กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๓๕, น. ๑๔๑) กล่าวถึงความหมายของคำว่า “โลกนิตี” ไว้ว่าหมายถึง “แบบแผนทางโลก หรือจะ แปลเอาความเข้าใจก็คือ “นี่แหละโลก” มีโคลงที่เป็นบทสอน และที่เป็นการแสดง ข้อเท็จจริงของชีวิตว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น โดยมีได้สอนว่าอะไร จึงเท่ากับเป็นการ แนะนำให้รู้จักโลกและชีวิต มีความรู้เท่า เข้าใจจนไม่หลงไปในอารมณ์ข้างดีและ ข้างร้ายจนเกินไป”

คำว่า “โลก” ในที่นี้ ย่อมมิได้หมายถึงโลกในทางกายภาพหรือในความหมาย ทางภูมิศาสตร์ หากแต่หมายถึงมนุษย์และสิ่งต่างๆ ในโลก ความเข้าใจและรู้เท่าทัน “โลก” จึงหมายถึงความเข้าใจและรู้เท่าทันความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์และสังคม ที่แวดล้อมมนุษย์นั่นเอง

การที่โคลงโลกนิตีสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร เป็นคำสอนที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย อีกทั้งยังเป็นคำสอนที่มีใช่เพียง “สอน” หากแต่ยังบอกเล่าถึงความเป็นไปของ “โลก” นี้เอง จึงเป็นที่น่า สนใจศึกษาเพื่อวิเคราะห์ถึงทรรศนะเกี่ยวกับ “โลก” ที่ปรากฏผ่านเนื้อหาของโคลง ชุดนี้

คุณค่าที่สังคมยอมรับและยกย่อง

คำสอนในโคลงโลกนิติสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีหลายลักษณะ คือมีทั้งที่เนื้อหาเป็นคำสอนโดยตรง แนะนำให้เห็นสิ่งที่ดี ควรประพฤติ หรือกระทำ สิ่งใดที่ไม่ดี ไม่ควรประพฤติหรือกระทำ และก็มีหลายบทที่เนื้อความมิได้ สอนตรงๆ หากเพียงชี้ให้เห็นสิ่งที่ดีและไม่ดี หรือธรรมชาติอันเป็นจริง ซึ่งผู้อ่านสามารถ ตระหนักได้เองว่าควรจะทำหรือไม่ควรทำอะไร คำสอนทั้งสองลักษณะนี้ต่างสะท้อน ให้เห็นถึงทรรศนะเกี่ยวกับคุณค่าที่สังคมยอมรับ

สังคมไทยยึดถือและสืบทอดคำสอนหลายประการจากโคลงชุดนี้ นำมาใช้ สั่งสอนอบรมคนรุ่นหลัง คำสอนเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กำหนดค่าของลักษณะและ การกระทำต่างๆ ว่าลักษณะเช่นใดที่ถือว่ามีคุณค่า เป็นที่ปรารถนา ได้รับการยอมรับ และยกย่อง และลักษณะเช่นใดไม่มีคุณค่า ไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่ได้รับการยอมรับ และยกย่อง

จากการศึกษาพบว่าคุณค่าที่สังคมไทยยอมรับและยกย่องมีดังนี้

ความดี

สิ่งที่เรียกว่า “ความดี” ไม่อาจกำหนดได้ตายตัว เนื่องจากเป็นสิ่งที่สังคม แต่ละแห่งกำหนดขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคมต่างๆ เนื้อหาของโคลงโลกนิติก็นับว่า เป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยกำหนดความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “ความดี” ในสังคม ไทยด้วยการกล่าวถึงลักษณะนิสัย ความประพฤติ และการกระทำที่จัดว่า “ดี” และ “ชั่ว”

โคลงโลกนิติให้ความสำคัญแก่ความดีตามหลักศาสนาพุทธ โดยเฉพาะเรื่อง ความสัตย์ การรักษาศีล การให้ทาน ความละอาย ความกตัญญู ความเพียร โคลง หลายบทชักจูงและนำไปผู้อ่านเห็นว่าสิ่งเหล่านี้มีคุณค่าสูง เช่น “เสียด้อยอย่าเสียดูชีพ ม้วยมรณา” (๖๗) “รักอื่นหมิ่นแสนไซรั ออย่าสู้รักรรรม” (๒๐๔) “ทรัพย์สิ่งใดไกรทาน ที่ให้” (๒๐๘) เหล่านี้เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความดีแบบต่างๆ เช่น ความสัตย์ การให้ทาน การรักษารธรรม ว่าเหนือกว่าคุณค่าแบบอื่น

นอกจากโคลงที่ยกย่องความดีลักษณะดังกล่าวแล้ว โคลงหลายบทมี การโน้มน้าวให้ทำความดีเหล่านี้ด้วยการบอกผลที่ได้ เช่น เป็นหนทางแห่งความสุข ดังโคลงบทที่ ๒๐๓ ความว่า “รักสัตย์ศีลจักได้ สุขแท้ทางสวรรค์” และผู้ปฏิบัติจะได้ รับยกย่องว่าเป็นคนดี ประเสริฐกว่าผู้อื่น หรือได้รับยกย่องเป็นปราชญ์ เช่น

๒๑๐. คนโตทรงสตั๊ดสร้าง	ศิลา
ไปเคียดขี้หึงษา	สตั๊ดไชร้
น้ำจิตคิดกรณา	เนื่องนิจ
คนตั้งน้ำจัดได้	ชื่อเชื้อปรีชา

การเป็นคนดีนี้ ในโคลงโลกนิติเรียกว่า “สารุชน” บ้าง “นรชน” บ้าง “นักปราชญ์” บ้าง “สัปปุรุษ” บ้าง และยกย่องว่าเป็นสิ่งสูงส่ง โดยกล่าวว่าเป็นบุคคลซึ่งหายาก ดังโคลงบทที่ ๔๐ กล่าวว่

ฝูงชนเกิดนานา	ในโลก
หานักปราชญ์นั้นไชร้	เลือกแล้วฤมิ

โคลงบางบทกล่าวว่าบุคคลเช่นนี้มีความสำคัญ เช่นในโคลงบทที่ ๙๒ ยกย่องว่

เมืองใดบมีวร	นักปราชญ์
แม้ว่างามล้นฟ้า	ห่อนได้งามเลย

และผู้คนจะนับถือ เช่น “ปราชญ์ประยูรยากไร้ ท้วนหน้านับถือ” (๒๔๐) การที่โคลงโลกนิตยกย่องผู้ที่ประพุดิตนเป็นคนดีเป็นบุคคลพิเศษ เป็นการสร้างแรงจูงใจในการประพุดิตี

ในทางตรงกันข้าม โคลงโลกนิติแสดงถึงสิ่งไม่ดี หรือ “ความชั่ว” ด้วยการกล่าวถึงลักษณะหรือการกระทำของ “คนพาล” “ทุรชน” เช่น ความไม่รู้จักคุณคน “เผ่าพาลพวกไปรู้้ คุณคน” (๒๑๘) ความไม่ซื่อตรง “หัวเต่ายาวแล้วสั้น เล่ห์ลิ้นทรชน” (๒๔) เป็นต้น โคลงระบุดผลของการกระทำทำความชั่วเหล่านี้ รวมถึงการเป็น “คนพาล” ไว้หลายบท บางบทกล่าวประณามอย่างรุนแรง เป็นการโน้มน้าวให้คนหลีกเลี่ยงการกระทำที่ไม่ดี เช่น

๒๐๗. คนใดใจส่างสิ้น	ความอาย
ความสตั๊ดเสียมกระจาย	จากแท้
มานะเจิบอายหาย	หมดเนตร
สิ่งสี่มีพร้อมแล้	เล่ห์เพี้ยงเดียวจวน

และมีการเปรียบเทียบความสำคัญระหว่างนักปราชญ์กับคนพาล ชี้ให้เห็นว่าคนพาลไม่มีค่า ดังในบทที่ ๔๓

คนพาลมากอนันต์	ในโลก
จะเทียบเท่าปราชญ์ไซ้	ยากแท้ฤถึง

ยิ่งไปกว่านั้น ความดีมากมายที่บุคคลกระทำมาก็อาจถูกลบล้างได้ด้วยการทำงานผิดเพียงครั้งเดียว เช่น ในโคลงบทที่ ๗๙

๗๙. แม้นทำคุณท่านได้	ถึงพัน
ครั้นโทษมีแต่อัน	หนึ่งไซ้
ดิฉินหมิ่นคำหยัน	เยาะกล่าว
กลบลบคุณหลังได้	ยิ่งด้วยพันทวี

คุณค่าด้าน “ความดี” ซึ่งโคลงโลกนิติพยายามชักจูงให้ผู้อ่านคล้อยตามและปฏิบัติตามกฎถูกลบล้างได้ง่ายๆ ด้วยสิ่งตรงข้าม ทำให้การทำความดีถูกละเลยและกลายเป็นคุณค่าที่ปฏิบัติได้ยาก

ความรู้

ความรู้ที่กล่าวถึงในโคลงโลกนิติมี ๒ ลักษณะ คือความรู้ธรรมกับความรู้วิชา ความรู้ธรรมหมายถึงความรู้ความเข้าใจคำสอนของศาสนาพุทธ โดยเฉพาะหลักคำสอนเกี่ยวกับไตรลักษณ์ ส่วนความรู้วิชาหมายถึงความรู้เรื่องวิชาต่างๆ ที่จะใช้ในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพ เนื้อหาของโคลงยกย่องความรู้ทั้งสองลักษณะ โดยเฉพาะความรู้ธรรม มีการเปรียบเทียบระหว่างผู้รู้กับผู้ไม่รู้ในโคลงบางบทเป็นการยกย่องความรู้ธรรมยิ่งกว่าคุณค่าแบบอื่น เช่น อายุ แสดงให้เห็นว่าความรู้ธรรมเป็นสิ่งสูงส่งประเสริฐ ทำให้ชีวิตมีความสุข ควรที่คนจะแสวงหา

๕๑. อายุถึงร้อยชวบ	เจียรกาล
ธัมโมชอันโอฬาร	บรู
เด็กน้อยเกิดประมาณ	วันหนึ่ง
เห็นถ่องธรรมยิ่งผู้	แก่ร้อยพรรษา

นอกจากนี้ยังมีโคลงอีกหลายบทที่กล่าวถึงความสุขอันเกิดจากความรู้และการปฏิบัติธรรม เป็นการส่งเสริมให้คนเล็งเห็นคุณค่าของการปฏิบัติธรรม เช่น “ธรรมหากเป็นมิตรซ่อน เมื่อม้วยอาสัณฺ” (๑๑๙)

อย่างไรก็ตาม ในขณะเดียวกัน โคลงโลกนิติก็มีคำสอนจำนวนมากที่เป็นแนวทางให้มนุษย์ปฏิบัติเพื่อความสุขทางโลกด้วย เนื่องจากแม้ความรู้ทางธรรมจะเป็น

คุณค่าที่ได้รับยกย่อง แต่ความรู้ทางธรรมก็ไม่อาจตอบสนองความสุขทางโลกได้ จึงต้องอาศัยความรู้วิชาเข้ามาช่วยเติมส่วนที่ขาดนี้ โคลงโลกนิติให้ความสำคัญกับความรู้วิชาในลักษณะที่แตกต่างไป กล่าวคือเห็นว่าความรู้วิชามีคุณค่าหรือมีความหมายเพราะเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตที่จะทำให้ได้รับการเคารพยกย่อง และเป็นที่มาของทรัพย์สิน บริวาร และสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ปรารถนา เช่น โคลงบทที่ ๑๑๘

ความรู้รู้ยังได้	สินค้ำดี
เป็นที่ชนพำนัก	นอบนัว

ในทรรณะของโคลงโลกนิติ ความรู้วิชาเหนือกว่าการมีทรัพย์สิน ดังมีคำสอนที่ระบุชัดว่า

๑๑๔. ความรู้ดูยิ่งล้ำ	สินทรัพย์
คิดค่าควรเมื่อนับ	ยิ่งไซ้
เพราะเหตุจักอยู่กับ	กายอาด มานา
ใจจักเบียบได้	เร่งรู้เรียนเอา

อย่างไรก็ตาม ความรู้วิชาโดยลำพังก็ยังไม่เพียงพอ โคลงได้กล่าวถึงการมีผู้สนับสนุนค้ำชูผู้มีความรู้ และหากไม่มีคนเหล่านี้ แม้มีความรู้ก็ไม่เจริญได้

๑๑๕. แม้นมีความรู้ตั้ง	สัพพัญญู
ฉิบมีคนชู	ห่อนขึ้น
หัวแหวนค่าเมื่องตรู	ตาโลก
ทองปรองรับพื้น	ห่อนแก้วมีศรี

วาทาไพเราะ

ในโคลงโลกนิติมีการกล่าวถึงเรื่องวาทาหรือการพูดอยู่มาก เช่น การพูดคำสัตย์ การนิเทศ ผลจากการพูด เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าโคลงโลกนิติให้ความสำคัญกับเรื่องของวาทามาก แต่ลักษณะของวาทาที่โคลงแสดงให้เห็นว่าคนในสังคมยอมรับหรือชมชอบคือการกล่าววาทาไพเราะ ดังในโคลงบทที่ ๑๖๗

หวานอ่อนหมื่นแสนทราชม	สารพัด หวานเอย
หวานไปปานรสถ้อย	กล่าวเกลี้ยงคำหวาน

วาทะวาจาไพเราะเป็นคุณค่าที่เหนือกว่าคุณค่าแบบอื่น แม้กระทั่งการมีทรัพย์สินหรือรูปโฉมก็ไม่อาจเทียบกับการมีวาทะวาจาไพเราะได้

๒๗๖. ทรัพย์สินมากหากด้อยแท้	วาทะ
ชนไปชอบพูด	ติดต้อง
น้อยทรัพย์สินอภัยศดา	ทรมารูป
แต่เพราะด้อยคำพร้อง	เพรศสิ้นทั้งมวล
๒๗๘. แม้โฉมเฉิดเฉงให้	เทพา
อีกอสิริยะศดา	กอบด้วย
บุรุษด้อยบุษสุวา	จาพากย์
นับว่าผู้นั้นมีวัย	หมดสิ้นสิ่งงาม

และคนที่กล่าววาทะไพเราะจัดว่าเป็น “นรชาติ” หรือ “คนดี”

๒๔๓. แยกเต้าดูเหว่าแก้ว	โกญจา
หงส์วิหคมยุรา	รำร้อง
เจกนรชาติวาทะ	เอมโธษ
ฟังเสนาะเพราะพร้อง	มฤฤด้อยวาทิ

ส่วนการกล่าววาทะในลักษณะอื่นนั้น โคลงโลกนิติเห็นว่าเป็นสิ่งดีเช่นกัน เช่น การพูดตรง พูดจริง เป็นการตักเตือนแนะนำที่ควรรับฟัง

๒๒๓. ร่วมรักนักปราชญ์เชื้อ	ชาติรี
เราผิดชอบชั่วดี	ท่านแจ้ง
เอาเยี่ยงอย่างอย่ามี	จิตโกรธ
ปรากฏกลท่านแก้ง	แนะนำให้ขุมทอง

แต่โคลงบางบทก็ชี้ให้เห็นว่าวาทะที่กล่าวคำจริงนั้น มนุษย์ไม่พึงใจเท่า “คำเพราะ” ซึ่งมีอาจทราบได้ว่าเป็นความจริงหรือความเท็จ ดังปรากฏในโคลงบทที่

๑๖๘ และ ๒๘๐

๑๖๘. ธรรมดายุโรคร้อน	รชชม
กินกับบ้ำดลม	และใช้
คนชื่อกล่าวโครชม	ว่าชอบ นุแธ
จริงไปจริงนั้นไซ้	ฝ่ายหน้านานเห็น

๒๙๐. กล่าวจริงปรี้งเพราะ	โสดสลับ
เอาเท็จปนคนนับ	เนตรหน้า
ไม้เหลี่ยมเยี่ยงอย่างกลับ	ตวยาก
กลมกล่อมสลับอ้อมอ้า	อาจลิ่งพลันทัน

กล่าวได้ว่าคนในสังคมกลับยกย่องหรือให้ความสำคัญกับสิ่งหลอกลวงยิ่งกว่าความจริง ดังตัวอย่างข้างต้นเห็นได้ชัดเจนว่า ผู้ฟังยินดีฟังคำเท็จอันไพเราะยิ่งกว่าความสัตย์จริงซึ่งขัดแย้งกับการยกย่องความสัตย์ซึ่งเป็นคุณค่าด้านความดี

ทรัพย์สิน

เรื่องความมีทรัพย์สินที่กล่าวถึงในโคลงโลกนิติ ถือว่าเป็นเรื่องที่มีความขัดแย้งปรากฏอยู่เช่นกัน หากกล่าวโดยอุดมคติหรือส่วนที่เป็นคำสอนแล้ว เป็นที่แน่ชัดว่า โคลงโลกนิตสอนมิให้ยึดทรัพย์สินเป็นสิ่งสำคัญ โดยยึดหลักศาสนาพุทธซึ่งเน้นให้ละความโลภ ดังจะเห็นได้จากโคลงหลายบท เช่น “ทรัพย์ย่อมหวั่นคนจง ว่าเจ้า” (๗๑) “มีสินฤเท่าผู้มีคุณ” (๑๓๑) “รักทรัพย์อย่างยิ่งด้วย วิชา” (๒๐๔) แต่ขณะเดียวกัน เนื้อหาของโคลงบทที่แสดงถึงความเป็นไปในโลกก็แสดงให้เห็นด้วยว่าในความเป็นจริงแล้วคนกลับให้ค่าแก่การมีทรัพย์สินมากกว่าหลายสิ่งหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็น วงศ์ตระกูล ความดี หรือความรู้ เช่น

๑๓๔. แม้นมีตัวใหญ่เพียง	ภูณา
สูงเจ็ดลำตาลสา	มารถแท้
พงศ์พันธุ์เฝ้าจันทรา	สุริเยศ กิติ
ครั้นว่าไรทรัพย์แล้	ทั่วหล้าฤเห็น
๒๗๙. แม้นตนตัวเล็กเพียง	ผุยผง
ไกลนับโยชน์ดอนดง	อยู่นั้น
คังคับทรัพย์สินพงศ์	พันธุ์ถ้อย กิติ
สุขชอบฟ้าเขียวชั้น	ทั่วแท้เล็งเห็น

สิ่งที่โคลงยกมากล่าวในฐานะที่เป็นความจริงของโลกนั้นหมายความว่า แท้จริงแล้ว สังคมให้ความสำคัญกับทรัพย์สินเป็นอันมาก เนื่องจากมีทรรศนะว่าทรัพย์สินจะนำมาซึ่งความสุขและความยอมรับนับถือของผู้อื่น

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ โคลงโลกนิตีแสดงให้เห็นทรรศนะต่อ “คุณค่า” ว่า สังคมยกย่องความดี ความรู้ วาจาไพเราะ และทรัพย์สิน ในลักษณะแนวคิดเชิง

อุดมคติ แต่โคลงก็ได้แสดงให้เห็นเช่นกันว่าโลกมิได้เป็นไปตามอุดมคติเช่นนี้ มีการนำเสนอความจริงของชีวิตซึ่งขัดแย้งกับคำสอน การปฏิบัติตามเพื่อคุณค่าบางอย่าง ทำให้ต้องขัดกับคุณค่าอีกอย่างหนึ่ง แม้โคลงบางบทจะพยายามจัดตั้งให้คนยึดมั่นในอุดมคติที่เสนอด้วยคำสอนทางธรรม แต่แนวทางนี้ก็ถูกทอนความหนักแน่นลงไปด้วยคำสอนทางโลกที่ขัดแย้งกัน

ทรรศนะต่อปัจเจกบุคคล

โคลงโลกนิติเป็นคำสอนที่เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ และบอกเล่าถึงความเป็นไปเกี่ยวกับมนุษย์ ดังนั้นโคลงโลกนิติส่วนหนึ่งจึงสะท้อนทรรศนะเกี่ยวกับมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลออกมาด้วย ทั้งในด้านเหตุปัจจัยแห่งสภาวะของมนุษย์ และในด้านลักษณะธรรมชาติของมนุษย์

เหตุปัจจัยแห่งสภาวะของมนุษย์

ทรรศนะเกี่ยวกับปัจเจกบุคคลในโคลงโลกนิติมีที่มาจากศาสนาพุทธโดยตรง การอธิบายถึงเหตุปัจจัยแห่งสภาวะของมนุษย์จึงนำเรื่อง “กรรม” มาใช้ เนื้อหาคำสอนในโคลงโลกนิติยกเอาเรื่อง “กรรมเก่า” มาเป็นเครื่องกำหนดสภาวะและสภาพของบุคคลในปัจจุบัน ดังเช่น “แรงอินถาจักได้ เท้าด้วยแรงกรรม” (๑๓๑) “โทษที่กรรมก่อนสร้าง หากให้เป็นเอง” (๑๓๒) หรือ

๒๗๒. ยศศักดิ์จักเกิดด้วย	บุญทำ
ภัยเกิดเพื่อผลกรรม	ก่อนให้
ติเตียนแลจงจำ	กรรมก่อน เองนา
ใครจักเว้นแหวะได้	ทั่วห้องโลกา

และโคลงอ้างถึง “กรรมปัจจุบัน” ซึ่งจะทำให้คนประสพภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งในอนาคต เช่น

๑๒๘. สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อ	ในตน
กินกัดเนื้อเหล็กจน	กร่อนขร้า
บาปเกิดแต่ตนคน	เป็นบาป
บาปย่อมทำโทษซ้ำ	ใส่ผู้บาปเอง

๑๒๙. พักแพงแดงเต้าถั่ว	งายล
หวานสิ่งใดให้ผล	สิ่งนั้น
ทำทานหวานกุศล	ผลเพิ่ม พุณนา
ทำบาปบาปชั้นชั้น	ไล่เลี้ยวตามตน

แนวคิดนี้สะท้อนว่าแนวคำสอนในโคลงโลกนิติยึดถือเหตุปัจจัยที่เกิดจากภายในมากกว่าภายนอก กล่าวคือสภาวะของบุคคลที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้เกิดจากคนผู้นั้นกระทำเอง อาจกระทำไว้แต่อดีต เป็น “กรรมเก่า” ที่ส่งผลให้คนผู้นั้นมีลักษณะต่างๆ กันไป เช่น ร่ำรวยหรือยากจน สบายหรือลำบาก เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน “กรรมปัจจุบัน” หรือการกระทำในปัจจุบันของมนุษย์ก็จะส่งผลต่อมนุษย์ในภายภาคหน้า คำอธิบายโดยยกเรื่องกรรมมากล่าวอ้างนี้ทำให้มนุษย์ยอมรับสภาวะของตนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และต้องการทำความดีเพื่อความสุกใสในอนาคต ทรรศนะเช่นนี้สอดคล้องกับคุณค่าด้าน “ความดี” ที่สังคมยกย่อง เพราะเป็นแรงจูงใจอย่างดีให้คนมุ่งหวังที่จะทำดีเพื่ออนาคตที่ดีของตน ไม่ว่าจะเป็ในโลกรนี้หรือในภพหน้าก็ตาม

ลักษณะธรรมชาติของมนุษย์

เมื่อโคลงโลกนิติกล่าวถึงลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ในด้านอุปนิสัย โคลงแสดงให้เห็นทรรศนะที่ชัดเจนว่าลักษณะนิสัยและความดีความชั่วของมนุษย์เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ยาก หรือแก้ไขไม่ได้เลย เพราะเป็นเรื่องที่ติดตัวคน และไม่อาจซ่อนกันได้ เช่น

๘. คนพาลผู้บาปแท้	ทุจริต
ไปสูหาบัณฑิต	ค่าเช่า
ฟังธรรมอยู่เนืองนิตย์	บ่ทราบ ใจนา
คือจวกดักเข้า	หอนรู้รศแกง
๑๘๐. เรียนสรรพศาสนาตรัส	เพลงศิลป์
ประสิทธิ์เสร็จทั้งแดนดิน	ย่อมได้
ตามบัญญัติยังโดยจินต์	คติโลก
สอนอชฌมาลัยไซ้	หอนได้มีครู

นอกจากนี้โคลงโลกนิตียังมองมนุษย์ตามความเป็นจริง มิได้มองมนุษย์อย่างอุดมคติ โคลงบอกเล่าถึงธรรมชาติมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ เช่น มนุษย์นั้นติดข้องอยู่ในรูปรสกลิ่นเสียง

๓๓๒. โคแก่กัดหญ้าอ่อน	กินใบ อ่อนนา
แม่หญิงยืนดีโน	หนุ่มน้อย
พันหักมักฟังใจ	ของอ่อน
บุรุษอายุร้อย	รักผู้เมียสาว

หรือ มนุษย์อาจทำผิดหรือตัดสินใจผิดในเรื่องต่างๆ จนส่งผลเสียต่อตนเอง เช่น

๑๘๗. ผมผิดคิดลืบท้า	วันวาร
ทำไร้ผิดเทศกาล	ชวบเข้า
เลี้ยงเมียผิดรำคาญ	คิดหย่า
ทำผิดไว้คิดเศร้า	ตราบทำวันตาย
๑๙๒. สิ้นโตบชอบได้	มาเรือน
อยู่แต่เจ็ดเดือนเดือน	ค้าเข้า
ครั้นนานยอมเลือนเปือน	ปนอยู่
มักชักของเก่าเหย้า	มอดม้วยหมดโครง

ทรศนะเกี่ยวกับปัจเจกบุคคลนี้เป็นไปในกรมองสภาวะของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่ติดตัวมา ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ว่าจะเป็นสภาวะหรือลักษณะนิสัยก็ตาม ทรศนะเช่นนี้ย้ำเตือนให้มนุษย์ยอมรับสภาวะของตน แม้จะปลอบประโลมให้คลายทุกข์จากสภาพในปัจจุบันที่มนุษย์ประสบ แต่ก็กล่าวได้ว่าปิดโอกาสในการที่มนุษย์จะคิดเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า

ทรศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

โคลงโลกนิติจำนวนมากกล่าวถึงการผูกสัมพันธ์กับผู้อื่น รวมทั้งการชี้ให้เห็นความสำคัญของคนในระดับต่างๆ ที่มาเกี่ยวข้องกับบุคคล เนื้อหาของโคลงแสดงให้เห็นถึงทรศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้เป็นอย่างดีว่า บุคคลกลุ่มต่างๆ เหล่านั้นถูกจัดอยู่ในข่ายใด มีความสำคัญมากหรือน้อยเพียงใด

ครอบครัว

ครอบครัวในที่นี้หมายถึง สามี ภรรยา พ่อ แม่ ลูก และญาติพี่น้อง ในโคลงโลกนิติเห็นว่าครอบครัวมีความสำคัญมาก โดยเฉพาะสามีภรรยา และผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดใกล้ชิดกัน คือพ่อแม่ลูก

ความเป็นสามีภรรยา นั้นสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและลึกซึ้ง ถึงกับกล่าวว่า ภรรยาเป็นดวงไม้ให้ชายพันสังสารวัฏ เช่นเดียวกับลูกและทรัพย์สิน

๑๓๙. มีบุตรวงหนึ่งเกี่ยว	พันคอ
ทรัพย์ผูกบาทคลอ	หนองไฉ
ภรรยาเยี่ยงบ่วงปอ	ริงรัด มีอนา
สามบ่วงใครพันได้	จึงพันสงสาร

ความสัมพันธ์อันเป็นบ่วงนี้น่าจะหมายถึงความสัมพันธ์อันสามีภรรยา ดังที่มีโคลงกล่าวเตือนหรือสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “เมียไม่หมั่นร่วมห้อง มักร้ายราศี” (๓๒๕) “สามวันจกานารี เป็นอื่น” (๙๖) “เมียมิ่งร้ายอย่าใกล้ อยู่เพียงขันที” (๒๐๐) เป็นต้น

โคลงโลกนิติมีพรรณนาด้านบวกต่อภรรยาว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีความสำคัญต่อสามี ดังที่ว่า “มีแม่เรือนเปื้อนให้ เตือดร้อนเพรางาย” (๑๕๕) “เมียมิ่งตายวายม้วย มีดคลุ้มแดนไตร” (๑๖๕) ส่วนฝ่ายสามีก็มีความสำคัญต่อภรรยาด้วยเช่นกัน ซึ่งเป็นพรรณนะเดียวกับที่ปรากฏในวรรณกรรมไทยเรื่องอื่น คือภรรยาจะงามก็ด้วยสามี ดังเช่น “ชายย่อมเฉลิมเลิศแล้ ปิ่นแก้ว เกศหญิง” (๘๙) “หญิงมักงามล้นล้น เลิศด้วยสามี” (๓๑๕) เป็นต้น

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ ลูกนับว่ามีความผูกพันกันและส่งผลกระทบต่อกันมากที่สุด โคลงบทที่ ๑๓๙ ที่ได้อ้างถึงแล้ว มีเนื้อความกล่าวไว้เช่นกันว่าบุตรเป็นบ่วงที่ทำให้คนไม่อาจพ้นสงสารได้ ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ทางสายเลือดเป็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้ง ยากจะตัดขาด เนื่องจากพ่อแม่ย่อมต้องเป็นห่วงและดูแลลูกของตน เช่น

๒๒๙. เมื่อร้อนน้ำท่านให้	เย็นใจ
เมื่อเยือกเย็นได้ไฟ	อุ่นเนื้อ
เมื่อทุกข์ท่านแก้ไข	ชูช่วย
เมื่อยากจนท่านเกื้อ	ก้อให้ทุนทำ

หากลูกดีพ่อแม่ก็เป็นสุข หากลูกชั่วพ่อแม่ก็เป็นทุกข์

๑๔๒. มีลูกจากโทษแท้	สารารณ
เข้าบ่อนคบคนพาล	ลักลี้

ล่องเสพสุราบาน
จากโทษแท้เท่านี้

การบาป
ลากลับบิดา

และผู้เป็นพ่อแม่ย่อมส่งอิทธิพลต่อลูก

๔๔๘. รักบุตรสืบไปให้
ปราศจากวิทยาเรียน
พอเหมือนศัตรูเบียน
แม่ตั้งไพร้มล้าง

พากเพียร
เร็ดร้าง
บุตรอีก เล่านา
ลูกให้เสียสภณ์

ส่วนลูกนั้นเป็นผู้สืบทอดวงศ์ตระกูลและทรัพย์สินสมบัติของครอบครัว มีโคลงกล่าวถึงชื่อเสียงวงศ์ตระกูลอันเกิดจากลูกว่า “บุตรที่ดีรุ่งหน้า พวกพ้องพงศ์พันธุ์” (๑๔๖) หรือการจัดการทรัพย์สินของครอบครัวโดยมอบให้บุตรเป็นผู้ดูแลและสืบทอดต่อไป เช่นที่กล่าวไว้ว่า “เรือนไร่บุตรสืบชั้น ทรัพย์มอด หมดแฮ” (๔๐๙) เป็นต้น โคลงระบุถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้เป็นลูกคือลูกต้องเคารพและกตัญญูต่อพ่อแม่ ดังมีการย้ำพระคุณพ่อแม่ในโคลงบทที่ ๒๒๘

๒๒๘. คุณแม่หนาหนักเพียง
คุณบิดรดุจอา
คุณที่ฟางศิขรา
คุณพระอาจารย์อ้าง

พสุธา
ภาคกว้าง
เมรุมาศ
อาจสู้สาคร

โคลงบทนี้มีการกล่าวเลยไปถึงพระคุณของผู้เป็นพี่ด้วย แต่สังเกตได้ว่าโคลงโลกนิติไม่ให้ความสำคัญแก่พี่น้องเท่ากับบุคคลอื่นนัก จะเห็นว่ามีโคลงเพียงจำนวนน้อยที่กล่าวถึงพี่น้อง ในขณะที่จำนวนมากกล่าวถึงความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เช่น มิตร แต่กระนั้นก็มีโคลงบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า ลูกเมียไม่สำคัญเท่าพี่น้อง ซึ่งเป็นทรรคนะที่ต่างกับทรรคนะที่กล่าวมาข้างต้น

๒๖๒. ลูกเมียเหมือนผ้าไอ้
ขาดฉีกชั่วคราว
พี่น้องเอกเช่นชา
ขาดประจาคจักให้

อัตรา
ใหม่ได้
แขนติด ตนแฮ
ต่อเข้าฤคีน

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าโคลงโลกนิติให้ความสำคัญกับคนในครอบครัว เฉพาะคนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุด คือสามีภรรยา และพ่อแม่ลูก โดยเห็นว่า

คนเหล่านี้มีความสำคัญต่อกัน และส่งผลต่อความเจริญของกันและกันด้วย

นาย - บ่าว

ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าวนี้รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากับข้าด้วย หมายถึงระดับกษัตริย์กับขุนนาง และขุนนางกับบ่าวไพร่ ทั้งสองคู่นี้มีความสัมพันธ์คล้ายคลึงกันโดยมีขุนนางเป็นศูนย์กลาง เมื่อกล่าวถึงขุนนางกับกษัตริย์ ขุนนางจัดเป็นผู้น้อย แต่เมื่อกล่าวถึงขุนนางกับบ่าวไพร่ทาส ขุนนางจัดเป็นนาย

โคลงโลกนิติกล่าวถึงความสัมพันธ์ในลักษณะของกษัตริย์กับขุนนางในแง่การส่งเสริมให้ผู้น้อยตอบสนองต่อผู้เป็นนาย คำสอนเน้นให้ผู้น้อยจงรักภักดี ปฏิบัติดีต่อนายเป็นสำคัญ

๒๖๗. รักเจ้าจงรักให้	เป็นยุติ ธรรมนา
ท่านเคียดอย่าควรประทุษร้าย	เท่าผ้า
จงมีภักดีดุจ	โสนช นันนา
มันบ่จืดจากเจ้า	จิตนั้นคงตรง

คำสอนดังกล่าวนี้เกิดจากทรรศนะว่ากษัตริย์เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองขุนนาง ขุนนางจึงจะมียศศักดิ์ มีทรัพย์สิน ได้ภรรยาดี เป็นที่นับถือของคนอื่น

๒๗๐. เจ้านายใช้ซุบเลี้ยง	คนขาม
สินทรัพย์เมียมิงงาม	ง่ายได้
บ่าวไพร่พรั่งพรูตาม	ไหลหลัง มานา
สมบัติบุญสงให้	แปลกหน้าตาเดิม

แต่ขณะเดียวกัน โคลงโลกนิติก็กล่าวถึงขุนนางในฐานะของผู้เป็นนายของบ่าวไพร่ โดยตักเตือนให้ระมัดระวังผู้เป็นบ่าวไพร่และทาสเนื่องจาก “มีทาสเที่ยวตำแยแสได้” (๑๔๕) หรือ

๑๕๙. ทาสอย่าคิดไว้	วางใจ
ปกปิดกลภายใน	อย่าหย้าย
เลศลับสิ่งใดใด	เห็นเหตุ
มันแนะนำทำร้าย	หมดสิ้นเสียตัว

ทั้งนี้เนื่องจากมีทรรคนะว่าบ่าวไพร่และข้าทาสไม่มีความซื่อตรง และพร้อมจะให้โทษ หากผู้เป็นนายละเลย ไม่ระมัดระวังหรือใส่ใจเพียงพอ ดังนั้นผู้เป็นนายจึงต้องปฏิบัติต่อบ่าวไพร่อย่างดี

๘๔. นายรักไพร่พร้อม	รักนาย
มีศึกสู้จนตาย	ต่อแย้ง
นายเบียนไพร่กระจาย	จากหมู่
นายรักไพร่แก่ล้ง	ล่อล้างผลาญนาย

หากพิจารณาจากคำสอนดังกล่าวแล้ว ทำให้มองเห็นได้ว่าโคลงโลกนิติมีทรรคนะความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าว ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงประโยชน์ คือมองว่าทั้งสองฝ่ายเอื้อประโยชน์ต่อกัน จึงเน้นคำสอนให้กระทำดีต่อกัน แต่ขณะเดียวกันก็เป็นความสัมพันธ์ที่วางใจไม่ได้เนื่องจากฝ่ายหนึ่งพร้อมที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์

มิตรสหาย

คำสอนเกี่ยวกับการคบหามิตรสหายนับเป็นเรื่องที่โดดเด่นที่สุดอีกเรื่องหนึ่งในโคลงโลกนิติ มีการสอนถึงลักษณะของมิตรที่ดีที่ควรคบหา วิธีการคบมิตร และการเลือกคบมิตร คำสอนเหล่านี้แสดงให้เห็นทรรคนะเกี่ยวกับการคบหากับผู้อื่นในแง่มุมที่น่าสนใจ

ประการแรกคือลักษณะของมิตรที่ดีที่ควรคบต้องเป็นผู้ที่ยังประโยชน์แก่บุคคลผู้นั้น ดังที่คำสอนมักเน้นถึงการเลือกคบคนที่ให้คุณแก่ตน และการหลีกเลี่ยงหรือระมัดระวังคนที่อาจให้โทษได้

๑๕. เป็นคนควรรอบรู้	สมาคม
สองประการนิยม	กล่าวไว้
หนึ่งพาลหนึ่งอูคุม	นักปราชญ์
สองสิ่งนี้จงให้	เลือกรู้สมาคม
๑๖. รักมิตรอย่าคบให้	สนิทนัก
พาลไซ้มิตรอย่ามัก	กล่าวใกล้
ครั้นคราวเคียดคุมชัก	เอาโทษ ใส่บา
รู้เหตุสิ่งใดไซ้	ล่อลึงกลางสนาม

ในทฤษฎีของโคลงโลกนิติ มิตรที่จัดว่าเป็นมิตรแท้มีลักษณะสำคัญคือ ช่วยเหลือกันในยามทุกข์ ดังในโคลงที่ว่า “ดูมิตรพวงศารัก เมื่อไร” (๑๕๗) “ปางมิตรได้ทุกข์ด้วย มิตรนั้นไหนเสมอ” (๓๘๖) ซึ่งเป็นการคบมิตรเพื่อประโยชน์ตนมากกว่า “ความเป็นเพื่อน” และโคลงมุ่งสอนถึงการมองหามิตรที่ดีของตนมากกว่าจะสอนถึงการเป็นมิตรที่ดีของผู้อื่น

แต่ในขณะเดียวกัน โคลงโลกนิติได้กล่าวถึงวิธีการปฏิบัติต่อผู้อื่นซึ่งไม่ใช่มิตรสหาย หากแต่เป็นผู้ที่ต้องปฏิสัมพันธ์กันในการทำงานและการดำเนินชีวิต โดยแนะนำให้ปฏิบัติต่อบุคคลผู้นั้นตอบแทนในแบบเดียวกับที่เขากระทำต่อตน คือ

๘๓. ใครทำโทษโทษนั้น	แทนทด
ใครคิดจิตคิดคด	ต่อบ้าง
ใครจริงจิงจริงจรด	รักต่อ กันนา
ใครใครร้างเร่งร้าง	รักร้างแรมไกล

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกลุ่มต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นทฤษฎีเกี่ยวกับการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคมว่าเป็นเรื่องของประโยชน์ ความสุข และความเจริญของมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่าคำสอนในโคลงโลกนิติทำให้มนุษย์มองว่าการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์แก่ตนเป็นสำคัญ

ทฤษฎีในการดำเนินชีวิต

โคลงโลกนิติส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ทั้งที่เป็นคำสอนโดยตรงและการทักท้วงให้ขบคิด เนื้อหาหลักเกี่ยวกับเรื่องของการทำกิจการงาน การบ้าน การเรียน การประพฤติตน เวลา สถานที่ เป็นต้น คำสอนเรื่องการดำเนินชีวิตนี้ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องคุณค่า ความดีงาม หรือสิ่งที่สังคมยกย่อง หากแต่มุ่งบอกหรือแนะข้อควรปฏิบัติที่เมื่อปฏิบัติตามแล้ว น่าจะเกิดผลดีต่อคนผู้นั้น เช่น

๑๙๑. เป็นคนฉลาดเหย้าอย่า	เปล่ร่างกาย
เงินสสิ่งติดชาย	ชอดไว้
เคหาอย่าสูญวาย	ข้าวเปลือก มีนา
เงินลูกชุกจักได้	ผ่อนเลี้ยงอาตมา
๒๖๐. ตัดต้นกันรากแล้ว	ปลูกแปลง
หนามหันหนอนไว้ขวาง	หน่อเนื้อ

เพลงพิษชนิดหนึ่งแรง
 ดับแต่ดุ่นไว้เชื้อ

เรื่องโรจน์
 นิ่งช้าเพลงไหลง

คำสอนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นทรรศนะเกี่ยวกับแนวทางในการดำเนินชีวิตที่
 มนุษย์ควรยึดถือเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของชีวิต ดังนี้

การพึ่งตนเอง

โคลงโลกนิติมีทรรศนะว่ามนุษย์ควรดำเนินชีวิตอยู่ด้วยตนเองเป็นสำคัญ
 ไม่ควรอาศัยหรือพึ่งพิงคนอื่น แนวทางที่เสนอก็คือมนุษย์ต้องมีความเพียรพยายามและ
 อดทนต่อความทุกข์ ความยากลำบาก โดยเชื่อว่าความสำเร็จหรือผลลัพธ์ที่ดีรออยู่
 ข้างหน้า เนื้อหาของโคลงโลกนิตินี้หลายบทจึงย้ำถึงความเพียรพยายามและอดทนเป็น
 หลัก เนื้อหาในโคลงบทที่ ๑๘๓ ย้ำให้แต่ละบุคคลมีความเพียรโดยไม่ต้องนำตนเอง
 ไปเทียบกับผู้อื่น

๑๘๓. นกน้อยขนน้อยแต่
 รังแต่จุมเฝียว
 มักใหญ่คนยอมหัว
 ทำแต่พอดตัวไซ้

พอดัว
 อยู่ได้
 โฟเพศ
 อย่าให้คนหยัน

บทที่ ๒๘๕ กล่าวถึงการผจญความยากลำบากด้วยตนเอง มีให้คนหวังความ
 ช่วยเหลือจากผู้อื่น ไม่ว่าจะญาติหรือมิตร

๒๘๕. ถึงจนทนสู้กัด
 อย่าเที่ยวแลเนื้อเถื่อ
 อดอยากเยี่ยงอย่างเสือ
 ไช้ก็เสาะใส่ทอง

กินเกลือ
 พวงพ้อง
 สวงนคักดี
 จับเนื้อกินเอง

การประสบความสำเร็จจะต้องผ่านความยากลำบากก็ต้องอดทน ดังในโคลง
 บทที่ ๓๑๑

๓๑๑. พฤษผลต้นดกเบื่อง
 อ้อยกัดต้นสืบปลาย
 กาวกิดคิดสบาย
 ดั่งกัดปลายสืบต้น

ปลายววย
 สูดพัน
 ภาวภาค หนานา
 รสอ้อยเอมใจ

๓๔๖. คนโตใจหมั้นเล่น์	เหล็กजार
จำจดสิ่งสามานย์	มันไชร์
อุตุสำหรับพยาบาล	ปละ สีมานา
จำเสร็จสมประโยชน์ได้	ที่แท้โดยเพียร

คำสอนในโคลงโลกนิติไม่สนับสนุนให้คนแสวงหาทางลัดเพื่อความสำเร็จในชีวิต ไม่ว่าจะ เป็นทางใดๆ ในโคลงบทที่ ๒๐๒ สอนอย่างชัดเจนว่าไม่ควรทำการต่างๆ ได้แก่ การขูดคั้นหาสมบัติ การเล่นพนัน การใช้เวทย์มนต์ การเล่นแร่แปรธาตุ กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้กล่าวได้ว่าล้วนเป็นการแสวงหาทรัพย์สมบัติจากการเสี่ยงโชคซึ่งมิได้ใช้ความสามารถของตน ส่วนโคลงบทที่ ๒๑๙ กล่าวถึงผลร้ายของการเร่งแสวงหาความสำเร็จอย่างชัดเจน

๒๑๙. ได้สินทรัพย์เพื่อค้า	ชนหงส์
เลี้ยงชีพขายยีนง	อยู่แล้ว
ภายหลังโลกไปตรง	ใจต่อ
ถอนหัวตัวหงส์แล้ว	คลาดสิ้นเสื่อมทอง

ความไม่ประมาท

โคลงโลกนิติสอนและตักเตือนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างระมัดระวัง เตรียมพร้อมในยามฉุกเฉิน ไม่ประมาทต่อชีวิตและสิ่งต่างๆ รอบตัว ไม่ว่าจะ เป็นเรื่อง การบ้าน การงาน หรือคน สะท้อนให้เห็นทรรศนะเกี่ยวกับความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ทั้งทางธรรมและทางโลก ดังเช่นโคลงบทที่ ๑๘ ยกประเด็นความไม่ยั่งยืนของชีวิตมากล่าวเตือนสติให้คนดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทในทางธรรมว่า “จงนึกนิตย์ชีพคล้าย ดุจด้วยฟองชล” และในบทที่ ๑๑๒ ชี้ให้เห็นว่าในแต่ละช่วงวัย คนควรทำสิ่งใดและอย่าเตือนให้ทำสิ่งนั้น ในขณะที่ยังทำได้

๑๑๒. เมื่อน้อยเรียนเร่งรู้	วิชา
ครั้นใหญ่หาสินมา	สูญยา
เมื่อกลางแก่ศรัทธา	ทำแต่ บุญนา
ครั้นแก่แรงออกเว้า	ผ่อนได้เป็นการ
๓๐๓. รูบชายหญิงทั่วห้อง	ธาตรี
เป็นกัษณ์แก่เดือนปี	สุดสิ้น
อัฐิถมทั่วปถพี	รายเรีย
ประเทศเท่าปึกหิน	ร่างพันฤมี

ส่วนในเรื่องความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตทางโลกและความไม่ประมาทในเรื่องคนนั้น โคลงโลกนิติกกล่าวถึงการระมัดระวังในเรื่องต่างๆ อย่างหลากหลาย สะท้อนให้เห็นทรรศนะเรื่องนี้เป็นอย่างดี เช่น

๓๕๒. เป็นคนควรคิดกั๊ง	กั๊งภัย
ทรัพย์มากหมั่นระไว	แหวดล้อม
เคล็ดลับลับลับลึ่มไหล	เป็นเหตุ
รั้วมั่นกันห้องห้อม	ห่อแก้วเงินทอง
๓๕๙. อย่าหมิ่นของเล็กนั้	สี่สถาน
เล็กพริกพระกุมาร	จืดจ้อย
งูเล็กเท่าสายพาน	พิษยั้ง
ไฟเล็กเท่าหิ้งห้อย	อย่าได้ดูแคลน

การประมาทตน

ทรรศนะในการดำเนินชีวิตอีกประการหนึ่งที่ปรากฏผ่านคำสอนในโคลงโลกนิติกคือทรรศนะเรื่องการประมาทตน โคลงโลกนิติกหลายบทสอนว่ามนุษย์จะต้องรู้จักประมาทตนเป็นสำคัญ ทั้งในการประมาทความรู้ความสามารถ และการประมาทฐานะทางสังคมของตน

การประมาทความรู้ความสามารถของตนหมายถึงการที่คนต้องรู้ว่าตนมีความรู้ความสามารถด้านใดและเพียงใด เนื้อหาในโคลงโลกนิติกมุ่งย้ำให้คนเก็บงำความรู้ความสามารถนี้ไว้ ไม่แสดงออก และเห็นว่าการแสดงออกเป็นการโอ้อวด ทรรศนะเช่นนี้ปรากฏในโคลงที่กล่าวถึงการพูดโอ้อวด โดยย้ำว่าคนมีความสามารถมักไม่แสดงออก เช่น

๒๑. นาคมีพิษเพียง	สุรีย
เลือกบทำเตโช	แชมช้า
พิษน้อยหยิ่งโย	แมลงปอง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ
๑๒๔. คนใดโง่งพูดโอ้	อึ่งดั่ง
อวดว่ากล้าอย่าฟัง	ลับปลี
หมาเห่าเล่าอย่างหวัง	จักขบ โครนา
สองเหล่าเขาหมุ่นี	ชาติเชื้อเดียวกัน

โคลงบางบทชี้ให้เห็นว่าคนไม่ควรแสดงความคิดความปรารถนาออกมาจนกว่าจะทำการให้ประสบความสำเร็จ ซึ่งนอกจากจะเป็นการเก็บงำความสามารถแล้วยังเป็นการป้องกันตนเองมิให้เสียหน้าด้วยหากความคิด ความปรารถนา หรือการกระทำนั้นไม่ประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ยังเตือนว่าการแสดงความรู้หรือความสามารถนั้นอาจเป็นภัยแก่ตนได้ เพราะผู้ใหญ่มักไม่ปรารถนาให้ผู้น้อยรู้เท่าหรือมีความสามารถเท่าตน

๑๘๕. เริ่มการตรองตรึกไว้	ในใจ
การจะลูบใจ	ชาวแจ้ง
เดื่อดอกออกหอนใคร	เห็นดอก
ผลผลิตติดแล้วแผ้ว	แพร่ให้คนเห็น
๒๘๔. เจียมโตจักเท่าด้วย	เจียมตัว
รู้เท่าท่านทำแล้ว	ชอนไว้
อย่ามีนมีดเมามัว	โมหะ
สูงนักมักเหมือนไม้	หักด้วยลมแรง

ส่วนการประมาณฐานะทางสังคมของตนหมายถึงการตระหนักรู้ว่าตนอยู่ในฐานะใดในสังคม โคลงโลกนิติมักย้ำให้คนระลึกว่าตนอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าผู้อื่นไม่ว่าฐานะทางเศรษฐกิจหรือสถานะทางสังคม ดังนั้น “เห็นท่านมีอย่าเคลิ้ม ใจตาม” (๑๘๔) หรือ

๒๘๑. ตนน้อยแลใฝ่ให้	เกินศักดิ์
ว่าตระกูลใหญ่นัก	แทบให้
คือแมลงเม่ามันมัก	บินวู่วามนา
โถมถาบฉาบเพลิงไหม้	มอดม้วยตัวเอง

ทรรคนะเกี่ยวกับการประมาณตนนี้อาจมองได้สองด้าน ด้านหนึ่งคือเป็นทรรคนะที่มนุษย์มองตนเองในด้านบวก มนุษย์เป็นผู้รู้จักและเข้าใจความสามารถของตนเป็นอย่างดี แต่เก็บชอนไว้ มองด้านนี้มนุษย์จะรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง แต่หากมองในด้านลบ ทรรคนะเช่นนี้คือการมองว่าตนเองด้อยกว่าผู้อื่น และจำต้องยอมรับสภาวะเช่นนั้น มนุษย์จะมีแนวโน้มไปในทางขาดความมั่นใจในการกระทำสิ่งต่างๆ หรือการแสดงความคิดของตนออกมาให้ผู้อื่นประจักษ์

ประโยชน์ตน

คำสอนของโคลงโลกนิติหลายบทสะท้อนให้เห็นทรรศนะในการดำเนินชีวิต เพื่อความสำเร็จของตน แม้คำสอนเหล่านี้จะไม่สอนให้เอาใจเอาเปรียบผู้อื่น แต่ก็ชี้แนะทางให้คนแสวงหาประโยชน์จากผู้อื่น หรือหาวิธีที่จะทำให้ตนได้ประโยชน์ เช่น

๓๒๔. ลอปลาเหยื่อชอบน้ำ	ใจปลา
ล่อทวยโรคด้วยยา	ยื่นให้
ล่อศพพวกพึ่งพา	เดินปก ไปแะ
ล่อชาติเชื้อไพร่	แต่ด้วยของกิน
๓๖๔. ปลุกผักปักยอดอ้อย	เอาผล
เลี้ยงลูกป่าวชาวพล	เพื่อใช้
แล้วนายนางนิงทน	ทำไร ด้วยแะ
เลี้ยงลูกเปิดไก่ไชร้	อย่าได้เสียรัง

โคลงบางบทแนะนำเรื่องการฉกฉวยโอกาสในยามที่ตนกำลังได้เปรียบหรือได้ประโยชน์ เช่น

๒๔๘. พายเกิดพ้ออย่ารัง	รอพาย
จวนตะวันจักสาย	สองฟ้า
ของสดสิ่งควรขาย	จักขาด ค่าแะ
ตลาดเล็กแล้วอ้า	ป้ออ้อเอาใคร
๒๗๑. หมันลอดลอดสืบถ้อย	เวรี
ไปชอบท่าทำดี	นิงไว้
คาบไตชอบเชิงที่	หาญหัก
ตอยดั่งตอยมือให้	แตกด้วยศิลา

โคลงหลายบทแนะนำให้คนรู้จักเลือกคน และสิ่งต่างๆ ที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ แก่กิจการงานของตน เช่น

๑๐๗. แสงวงรู้พึ่งคบด้วย	บัณฑิต
แสงวงทรัพย์คบพานิช	ง่ายไชร้
แสงวงหายศศักดิ์ชิด	ชอบราช
ผีใครได้ลูกไชร้	เสพล้องเมียสาว

๓๓๔. เวื่อแพพังซี่ซำม	คองคา
ยาหญุกย่อมรักษา	โรคไข้
อาวรุเหตุให้ปรา	กฎแก่ คีแกย
มนตร์เวทวิเศษไซ้	ร้ายรู้ฤาสิม

นอกจากนี้โคลงโลกนิติยังแนะนำหรือเตือนให้มนุษย์รู้จักรักษาประโยชน์ของตน และระมัดระวังมิให้ตนเสียประโยชน์ เช่น

๒๖๑. คว้างพิชปคว่างพัน	พันแขน ตมนา
ไปสพบรังแตน	แหยเหย้า
ร้ายมนตร์ปลุกเสอแสน	องอาจ
ไม้ซันรันลิ่งหน้า	แน่ต้องตนเอง
๓๖๓. ปลุกไม้หมั้นรดน้ำ	จำเริญ
ดักลอบอย่าเหม็ดเหมิน	มันกู
เกี่ยวซู้ชอบเพียรเดิน	สารสื่อ
เรียนลิ่งใดใครรู้	เร่งให้มิเพียร

จากตัวอย่างข้างต้นเหล่านี้ จะเห็นได้ว่าไม่ว่าคำสอนในเรื่องใดก็ล้วนมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์คำนึงถึงประโยชน์ที่ตนจะได้รับเป็นสำคัญ การกระทำต่างๆ ที่กล่าวถึงล้วนแต่มีผลตอบแทนทั้งสิ้น อาจเป็นผลทางรูปธรรม คือ ทรัพย์สินเพิ่มพูน การงานสำเร็จ หรือผลทางนามธรรม เช่น การได้รับโมติ การได้บุญกุศล เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นพรคนะที่มุ่งหวังหรือให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์จากสิ่งต่างๆ มากที่สุด

ความสุข

แม้ว่าโคลงโลกนิติจะไม่ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่าเป้าหมายแห่งชีวิตของมนุษย์คือความสุข แต่เนื้อหาในโคลงทั้งชุดมักอ้างถึงความสุข เป็นการชี้ให้เห็นถึงพรคนะในการดำเนินชีวิตเพื่อความสุข ทั้งความสุขกายและสุขใจ

ความสุขกายหมายถึงความปลอดภัยจากโรคและภัยทั้งหลาย โคลงบางบทแสดงให้เห็นว่ามีความตระหนักถึงเรื่องนี้อยู่มากด้วยการกล่าวถึงชีวิตและความตาย ภาวะที่เสี่ยงต่อชีวิต หรือการเอาตัวรอด เช่น

๑๗๔. เฝ้าท้าวเทียมเสพด้วย	ยาพิษ
เข้าสู่สงครามชิด	ใช้ซ้ำ
ทรงครรรภ์แลพานิช	เที่ยวท่อง ขเลนา
บัดขึ้นบัดเศร้าหน้า	กล่าวไถลัดความตาย
๓๕๘. ที่สุขจักเสพไซรั	ควรถวิล
เมียมิ่งยุย่ายิน	ที่ถ้อย
อยากข่าวคคออกกิน	เหมอ้อม ใจนา
นอนจุ่นนอนแต่น้อย	เน้นข้าววันตาย

ส่วนความสุขทางใจคือความสุขความสบายใจ ปลอดภัยจากความคิด ความรู้สึกอันเป็นทุกข์ ซึ่งเป็นพระคณาทางศาสนาพุทธ มีคำสอนที่กล่าวถึงภาวะจิตใจแบบต่างๆ อันส่งผลให้เกิดความสุขและความทุกข์ มีการแนะนำให้มนุษย์รู้จักหลีกเลี่ยงสิ่งที่จะทำให้เกิดทุกข์ทางกายและทางใจ เหตุแห่งทุกข์ ไปจนกระทั่งถึงความพ้นทุกข์ คือ นิพพาน

๑๐๕. คนใดคนหนึ่งผู้	ใจจรรจร
เคียดฆ่าคนอนันต์	หนักแท้
ไปปานบุรุษอัน	ผจญจิต เองนา
เหียรท่านเย็นยอแล	ว่าผู้มีชัย
๒๓๕. ใจเบาใจห้ามยาก	ใจฉันท
ใจเกิดเวราจรรจร	กาจแท้
ใจใดคิดฝอนมัน	ชอบใส่ ตัวนา
ใจดั่งนึ่งงแล	เลิศให้สุขเกษม
๒๓๗. พันเย็นพันเดือตร้อน	โรคา
พ้นจากทุกขเวทนา	โคกเศร้า
พ้นตายแก่เกิดมา	ในโลก
สุขดั่งนี้พระเจ้า	ว่าเนื่อนฤพาน

นอกจากเรื่องของชีวิตและความตายแล้ว เนื้อหาของโคลงบอกเล่าถึงธรรมชาติของสรรพสิ่งให้ผู้อ่านรู้ตระหนักรู้กันอย่างชัดเจนและมีความเข้าใจ เพื่อผ่อนคลายความทุกข์ที่จะเกิดขึ้น เช่น

๖๓. พระสมุทรโหว่หวาดห้วย	คลองสรवल
เมรุพลวกปลวกสำรวล	รำเฝ้า
สีหราชรำคร่ำครวญ	สุนัชเยาะ หยันนา
สุริยส่องยามเย็นเข้า	นิงห้อยยินดี
๑๗๐. คนรักมีมากไซ้	แสดงผล
ซังมากนินทาตน	โคกเคี้ยว
รักมากเมื่อกังวล	วานช่วย กันนา
ซังมากมักกรุมเร้า	กล่าวร้ายรันท่า

การดำเนินชีวิตตามแนวทางเหล่านี้มีเป้าหมายสำคัญคือความสุขในชีวิต ซึ่งหมายถึงความสุขทางโลกอันได้แก่การครองเรือน การทำกิจการงาน มีทรัพย์สิน ใช้ชีวิตอยู่จนแก่ชรา มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องชื่นชม ไม่มีเรื่องทุกข์ใจใดๆ จึงมีการสอนธรรมเพื่อความทุกข์ใจด้วย

จากทรรศนะต่างๆ เหล่านี้จะเห็นว่าโคลงโลกนิติให้ความสำคัญแก่ชีวิตและความสุขในชีวิต ดังนั้นโคลงโลกนิติจึงมุ่งสอนถึงแนวทางการดำเนินชีวิต เตือนให้ระมัดระวังความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ โดยชี้ว่าจิตใจมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต ให้มีความสุข

บทสรุป

เมื่อพิจารณาทรรศนะต่างๆ ซึ่งสะท้อนมาจากเนื้อหาของโคลงโลกนิติแล้ว อาจกล่าวได้ว่า โคลงโลกนิติมีโลกทัศน์เกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลเป็นส่วนใหญ่ ดังที่เนื้อหาคำสอนมักกล่าวถึงปัจเจกบุคคล และความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับคนอื่น โดยมีได้ก้าวไปถึงระดับสังคมหรือกลุ่ม แม้ว่าจะมีการเสนอคุณค่าเชิงอุดมคติในระดับสังคมหลายประการเพื่อเป็นแนวทางให้ปัจเจกบุคคลยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ แต่โคลงมิได้ชี้ว่าแนวทางเหล่านั้นเป็นประโยชน์เพื่อส่วนรวมหรือสังคม และแท้จริงแล้วคุณค่าเชิงอุดมคติเหล่านี้ก็มีได้เป็นที่ยกย่องอย่างแท้จริงดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของโคลงส่วนที่กล่าวถึงความเป็นจริงในโลก โคลงโลกนิติจึงสะท้อนถึงความเป็นมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลมากที่สุด และเป็นมนุษย์ที่ถูกกำหนดสถานะบางประการไว้แล้ว และยากจะเปลี่ยนแปลงด้วย ไม่ว่าจะเปลี่ยนสถานะหรือลักษณะนิสัย

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาถึงเนื้อหาในโคลงโลกนิติในฐานะวรรณกรรมคำสอนซึ่งย่อมจะมีเป้าหมายในการปรับเปลี่ยนบุคคลให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม ทรรศนะเรื่องปัจเจกบุคคลก็นับว่าขัดแย้งกับธรรมชาติของวรรณกรรมเรื่องนี้ แต่เนื่องจากโคลงโลกนิติเป็นวรรณกรรมที่มีได้มุ่งสอนจริยธรรมเพียงประการเดียว หากแต่มุ่งสอนให้มนุษย์ตระหนักถึงความเป็นไปของโลกด้วย ดังนั้น ทรรศนะต่อปัจเจกบุคคลที่เสนอไว้จึงเป็นตัวอย่างอันดีที่สนับสนุนโลกทัศน์ในโคลงโลกนิติ นั่นคือ ความเป็นจริงของโลกมิเป็นไปตามอุดมคติเสมอ

บรรณานุกรม

- กุหลาบ มัลลิกะมาส. *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๗.
 นิยะดา เหล่าสุนทร. *โคลงโลกนิติ: การศึกษาที่มา*. [ม.ป.ป.]: แม่คำผาง, ๒๕๓๗.
 ประชุมโคลงโลกนิติ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริมหาเถร). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.
 วิทยากร เชียงกูล และคณะ. *สารานุกรมแนะนำหนังสือดี ๑๐๐ เล่ม ที่คนไทยควรอ่าน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒.
 สุภาณี พัดทอง. “‘โคลงโลกนิติ’ อมตะวรรณกรรมคำสอน,” *วรรณวิทัศน์* ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๔๕), ๖๔ - ๘๐.
 สุรศักดิ์ ประจันตะเสน, พระมหา. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยธรรมจากวรรณคดีโคลงโลกนิติ.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๔.